

Amikor még úszni lehetett a Principális csatorna vizében

„Ha vissza akarunk emlékezni, [...] gyakran kerülünk abba a helyzetbe, hogy összekeverjük azt, amit másoktól hallottunk, azzal, amit csakugyan magunk szemlélődő tapasztalataiból kiindulva őriztünk meg. Nem is kísérlem meg tehát szétválogatni, ami úgysem sikerülne...” (Goethe: *Költészet és valóság*)

Az értünk küldött lovaskocsi a keszthelyi állomás előtt várt ránk 1944. december 19-én. Miért Keszthelyen? Miért nem Nagykanizsán? Ami Felsőrajkhoz sokkal közelebb van? És ahonnan vonattal mehettünk volna tovább, persze csak akkor, ha kiszámíthatóan jártak még a vonatok. Miért nem a „kastély” parádés kocsisa jött? A „parádés” lovakkal? A pesti taxiról még szó lesz itt, de falun kevesen engedhették meg maguknak, hogy autót tartsanak, gyakoribb volt, hogy a családnak – megélhetési szintjének megfelelően – lovai voltak. De a „ló” fogalma csak a háború után vesztette el évszázados jelentését. A kisebb és nagyobb gazdák sokfajta lovat neveltek, s nagyjából mindenki tisztában volt vele, milyen egy nónius, egy lipicai, illetve egy jó félvér, milyen a „paraszt” és az „úri” ló. A jobb módúak megengedhették maguknak, hogy „nehéz” – belga vagy muraközi – lovat tartsanak a mezőgazdasági munkához, gyorsabb mozgású félvéreket a személyszállításához. Nekünk abba a kastélyba kellett eljutnunk, amit földbirtokos dédszüleim az előző század végén Várhely pusztán építettek, ahol anyám született, amelynek vendégszeretetét korábbi nyarakon mi is élveztük néhány napig, s amelynek úrnőire nagymama, aki márciusban ide menekítette nagypapát, többször panaszkodott.

Vajon mire gondolt a kocsi körül segítő szándékkal lábatlankodó kislány, aki még csak kilencéves volt? Ami e sorok írójának nyolcvan évvel később erről eszébe juthat, abba – mint minden emlékezésbe – belejátszanak későbbi élményei és tapasztalatai is. Az sem biztos, hogy a fiúcska kiábrándultsága olyan mély, főleg pedig ehhez a naphoz köthető volt, ahogyan most az öregember földidézi. Aligha gondolhatta, még kevésbé érezhette a kislány, hogy ezen a napon lép ki véglegesen mindabból, ami korábbi életét meghatározta.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

Tudatában az otthonfogalom legmélyebb jelentése – gondolja e sorok írója – a mai napig a Szent János térhez és a Monda utcához kapcsolódik. Közben a kaposvári két évből csak néhány mozaik maradt. A felnőtt kor pedig más mértékegységekhez (és a felesége meghatározó szerepéhez) igazodik. A kastély, ahová meg fog érkezni, ideiglenes szállás. Megszokhatatlan. És mégis: az majd csak élete vége felé jut eszébe, hogy az a ház, ami azon a fárasztó decemberi napon alapvetően barátságosan és szeretettel fogadta őket, nem lehetett eleve lepusztult, ahogy most gondol rá. Tisztában van azzal, hogy a kastélyfogalom az irigyelt jólét és tekintély képzetét hordozta, amit tapasztalt is. Ott, ahová élete virágkorában eljutott a Loire-mentén vagy Indiában. Talán abba nem tud beletörődni, hogy azt a házat, azokat a szobákat, azt az életformát soha nem érezhette a magáénak: családtagként is az otthontalanság távlatából gondol rá.

Kérdés, kérdés hátán a továbbiakban is: Vajon hogyan vitte anyám – talán a hordár és a kocsis, no meg kilencéves kisfia segítségével – sok csomagunkat a vonattól a „féderes hintóig”? Mozgásunkat aligha könnyítette meg két és fél hónapos Klára húgom, akinek tejszükségletére hivatkozva vették rá anyánkat – rokonok és barátok – erre a menekülésre. Nem tudom, kik lehettek, csak később kezdtem ezen töprengeni. 1944 őszén Budapest tele volt menekültekkel és menekülést fontolgatókkal. Biztosan hatott a kisfiúra, hogy a budai kertek virágágyasai között lovak legeltek. A Partiumból, Erdélyből már úton levők táboroztak ott rokoni jogon. Hallania kellett kétségbeesettségüket, pedig még nem tudták, mi minden vár rájuk. A fővárosban élők legföljebb néhány napra fogadhatták be őket. Tovább kellett menniük. De hová? Az öregember, aki e sorokat írja, nem talált adatokat arról, negyvennégy őszén hányan hagyhatták el az otthonukat. Arra sem, hányan kelhettek útra – hamarosan magyarországiak is –, mondhatni, behunyt szemmel, kényszereknek engedve. A légkör tele volt feszültséggel és nyugtalansággal. Szoborrobbantásról addig nem lehetett tudni. Gömbös Gyula szobra mégis a levegőbe röpült. Tudott erről a kisfiú már akkor, de nem látta. Még nem gondolhatott arra, minek – kiknek – az előjele ez a rombolás.

A boltokban már nem lehetett mindent és mindig kapni. Jött a Hiány. Ettől kezdve mintha fél évszázadig az határozta volna meg az egész magyar világ közérzetét. A különböző résekbe behatolva uralkodott a bizonytalanság. A nyilasok (nem úgy, mint a filmekben) kevesen hordtak karszalagot, de sokan hivatkoztak pártjuk korlátlan hatalmára. Bár szerették az egyenruhát, erőszakoskodó csoportok a nélkül is becsöngettek, bezörgettek mit sem sejtő otthonokba. A legnyugodtabb polgárok gondolatai közé is befészkelte magát a háborús hisztéria veszélyérzete. Mindenki tudta, ami van, az csak az előző pillanatban volt érvényes, a történés időpontjában már nem lehetett tudni, mi van a látótávolságon kívül. Mi következik? Mi várható? Hol áll a front? Hol omlott össze? Mi igaz abból a sok borzalomból, amit az erdélyiek mesélnek? Jönnek a románok is? Vagy az oroszokról igaz mindaz, ami a hírek szárnyán minden résen bejutott a közgondolkodás ágába-bogába?

A keszthelyi állomáson néhány magyar katona lézengett. „Leharcolt” egyenruhájuk földézte a kisfiú emlékezetében azt a nagymise utáni sörözést a kaposvári állomás restijében, amire apja és barátai magukkal vitték. Sör helyett zónapörköltet kapott, és pogácsával „tunkolta föl” a roppant finom szaftot. A zónapörkölt mára (a restivel együtt) eltűnt a kínálatból, de az állomás minden sarkában zengő katonanóta dallama ma is a fülében cseng: „Szabadka, Zombor, Újvidék, / Honvédsereg virágra lép...” Hová lett az óta a virág és a sisakokat díszítő tölgyfalevél? (Ha tölgy volt...) Hová tűnt a tisztek eleganciája? A keszthelyi állomáson a járórt vezető főhadnagy oldaláról hiányzik a kard, kis német (magyar?) géppisztoly lóg a hátán, s cigarettával kínálhatja azokat, akik köréje a gyűlnek. Sokan inkább eltűnnek a szeme elől. Mint az ősi föld, amire nem tudtak vigyázni a vagonok ajtajából vidáman integető fiúk, és a pullmanok ablakából zsebkendőt lebegtető tisztjeik...

Már az is csak emlék, hogy: „Légiriadó, légiriadó! Bácska, Baja, Pécs! – Öltözzetek gyerekek, mindjárt vijjog, és megyünk a pincébe.” Talán nem minden nap, de gyakran éjszaka is ki kellett bújni az ágyból, és fölkészülni az óvóhelyre. A hűgával ketten ültek vagy feküdtek a kinyitható táboriágyon, közben robbantak a bombák, s néha fölsikoltott egy-egy felnőtt: „ez egészen közel volt”. A gyerekek kevésbé féltek. A kisfiút az izgatta, jól szigetel-e a légópince ajtaja. A Monda utca 1. újabban épült háromemeletes ház volt, már légópincét is terveztek hozzá. Ha az ajtót szigetelő gumi átengedi a gázt, hallotta valamelyik felnőttől, megfulladunk, mint a rettegő bátyja az isonzói lövészárookban. Miután lefújták a légiriadót, visszamehettek – akár az ágyba is. Egyik éjjel sok bomba robbant körülöttünk, anyánk a szokottnál is idegesebb volt. Nem parancsolt minket azonnal vissza az ágyba, mintha elfeledkezett volna róla. Egyik cigarettáról a másikra gyújtott. Apánk konyakot töltött két kis pohárba: „Idd meg!” – mondta. Ezzel az itallal különben csak a vendégeket kínálgatták. „Mikor lesz már vége ennek a rémségnek?” – sóhajtotta anyánk. „Ne sürgesd – szólt rá apánk –, csak még rosszabb jöhet.”

Nagynénjével a Széll Kálmán téren szálltak át a Győri Vagon és Gépgyárban nemrég készült hatvanegyes „stukáról” az ósdi hatosra. Pestre siettek, nem emlékszik, miért. A szerelvény éppen a Margit körúton, a Ferencesek temploma előtt fékezett, hogy bele ne rohanjon az előtte állóba. A jelet ehhez az útmenti házak ablakainak a csörömpölése adta. A villamos utasai akár ültek, akár álltak, akár gyerekek voltak, akár felnőtt férfiak és nők, egymás nyakába omlottak. Még rezgett a környéket mélyen megrázó hatalmas robbanás dőreje. Az egymás ölébe, nyakába vagy a padlóra zuhant utasok igyekeztek kiszabadulni a köréjük halmozódott idegen ruhák és tapogató kezek közül. A fiú csak arra emlékszik, hogy a villamost elhagyó tömeggel ők is szaladtak a Duna felé. Amit ott láttak az Mars isten egyszerű mutatványa volt, noha róla a kisfiú talán még nem is hallott. A Margit-híd egyes járdái és kocsijai fölfelé meredtek, rajtuk autó és villamos lógott, másokat már a Duna ölelgetett, miközben téli öltözetű gyerekek, nők és férfiak kapaszkodtak, amiben éppen tudtak. Néhányan Pest felé

úsztak vagy úszni igyekeztek. Mindenki ordított. Hamarosan megtelt a folyó menteni igyekvő csónakokkal és tutajszerűségekkel. Mindenütt nyüzsögtek a fuldoklók, a legmeglepőbb helyeken úsztak a roncsok. „Menjünk” – sürgette a nagynénje, aki maga sem tudott elmozdulni álló helyéből. Sokan akadályozták is ebben. Végül mégis csak elindultak a Lánchíd, illetve a Gellért-hegy felé, s az öregember nem tudja megmondani, hogy a kisfiú tudatában mikor állt össze a kép: az ő élete után összeomlott szülőházája is. Mozgóképpnyelven: összeomlóban volt. Mert azt a kisfiú és a nagynéni már akkor tudták, hogy nincs Vége. Valami még történni fog.

Hetekkel korábban éppen nem volt légiriadó. Szépen sütött a nap, s nem jártunk iskolába. Anyámmal hazamentünk a Monda utcába, hogy összecsomagoljunk, és elhozzunk néhány melegebb ruhát. Meg játékot. Mióta visszajöttünk Fonyódról, beköltöztünk nagynéném Gellért-hegyi lakásába, hogy anyánk ne maradjon magára. Most egyedül voltam régi otthonom gyerekszobájában, a szőnyegen magyar érdekekért harcoló csapataim győzelemre álltak a németekkel szemben, amikor anyám ideges hangon beszólt: „Gyorsan hívj taxit!” – „Mindjárt”, mondtam és megkérdeztem: „kék vagy szürke taxit?”. Győzelemre játszottam, nem akartam abbahagyni. A sürgetés olyan türelmetlenül parancsolta az azonnalt, hogy vettem a telefont, és néhány perc múlva már ott is volt a kocsi. Igen, a háború kellős közepén, vészes benzinhiányban így történt. Igaz, a tetején hatalmas gáztartályt hordozott, de minden nehézség nélkül indult. A „Kútvölgyi kórházba” – mondta anyám türelmetlenül. „Már kész?” – csodálkozott a taxis. – „Csak siessen” – mondta anyám. A főbejáratnál aztán nagy pocakjával kiugrott, kezembe nyomta a pénztárcáját, hogy fizessek. A kisfiú megkérte a gépkocsivezetőt, segítsen bevinni a csomagokat, s ennek megfelelő borralalóval egészítette ki a taxaméter viteldíját. Ahogy apja szokta. Csak a néhány hónapja elkészült új épület portájáig jutott, tovább nem engedték. Aztán egy ápolónő jött, elvett néhány csomagot, s szigorúan meghagyta, hogy nagynénje érkezéséig ott kell maradnia. Szokása szerint tiltakozott: ő már nagyfiú, egyedül közlekedik. De a portás rádörrent: „Légiveszély van”. Végül lefújták azt, megjött a nagynénje, akit beengedtek a szülőszoba előterébe. Aztán elhagyhatták a kórházat, hazamentek, persze a nagynéni lakására. A minden bútor szövetét kikarmoló macskák undorító közegébe. Ahol semmi nem úgy volt, mint otthon. Ahol savanyú krumplifőzeléket kapott, amit Irén, a cselédlány, aki itt szintén hiányzott neki, otthon kaporral készített, s ő azt szerette. A húsnak is furcsa íze volt, de anyja soha nem engedett a szigorú szabályból: „azt eszed, amit kapsz”. És hozzátette: „Ami a tányérodon van, azt mindent meg kell enni.”

Másnap – szeptember 30-án – éppen lefújták a légiriadót a kórházban. Ahogy lehetett, valaki telefonált, s már mentek is. Ezúttal a húga is jött. Ott kiderült, közben a kórház vadonatúj légópincéjében világra jött még egy kishúga. A névén a gyerekek szokásuk szerint összevesztek, de ez senkit nem zavart: addigra már rég eldőlt. Egyik Taxner-unokatestvérem Erzsébet volt, a szokás azt kívánta, az ő nevét kapja. Anyám e helyett a Klárit azért választhatta, mert nagyon

szerette az ősnemes rokonsághoz tartozó Hertelendy Klárát. A testvérek arra egyáltalában nem gondoltak, hogy az új jövevényrel új gondok érkeztek. Anyjuk annál világosabban látta ezt is, csak éppen fölvitték a légópincéből a szobájába. Különszobába, mert az OTBA biztosítottjainak ez járt. Az aligha nyomasztotta, hogy az orvosok és ápolónők pénzt várnak, mert az itt elképzelhetetlen volt. Akkoriban borraivalót legföljebb a portás kapott, ha külön hoztattak vele valamit. Meg a taxisofőr.

Noha az emlékek lassan nyolcvanévesek, ennek megfelelően folyamatosan módosulnak. Abban a kislíú és az öregember egyetértenek, hogy a következő két hónapban mindenki a tejet emlegette, amit már nem hozott a tejesasszony, viszont még lehetett kapni a közeli tejcsarnokban. De bizonyára nem lesz, ha az oroszok még közelebb jönnek. Édesanyja megszokott arca megnyúlt az aggodalmaktól, homlokán a két ránc egyre mélyebb lett, és mindig ijedt gyanakvással nézett azokra a rokonaira – és férjének most tanácsadói szerepben tetszelgő barátaira –, akik még ezen a rossz hírekkel telített 1944-es őszön is hittek a német győzelemben. Akik reménykedtek a Brit szigetek ellen bevetett V2 rakétákban. És a még titkolt csodafegyverben. Nem lehettek sokan. Utólag senkiről nem tudom ezt föltételezni, pedig az emlékvilág szürkéjében ott vannak, s szinte hallani vélem fejtegetéseik tárgyyszerű érveit. Azok, akikről úgy tudtam, hogy németbarátok, azok sem kívánták a „szobafestő” győzelmét. A jogos aggodalmak se ragadtak meg mind az emlékezetemben, csak az, hogy ekkoriban, ha bajokról volt szó, szinte senki és soha nem azon a barátságos, figyelmes hangon szólalt meg, amit szüleim baráti-rokoni körében megszoktam. Gyakran hallottam – férfi szájából is – azt az éles, riasztó fölszólító kiáltást, ahogy Márta néni igyekezett helyreállítani a fiúosztály rendjét a Fenyves utcai iskola harmadik osztályában. Vagy nem is így hívták a tanítónénit? Akit a június második légriadó után nem láttunk többé? Azt mondták, megsebesült. Más már nem jött a helyére. Megkezdődött a szünet, ami szeptemberben sem fejeződött be. Sőt most, december végén, amikor a fiú a leszálláshoz készülődött a vonatról, még mindig tartott.

Reggel, amikor a Déli pályaudvarról elindultak, sötét volt, mint más decemberi napokon. A kocsit a szénhiány ellenére jó melegre fölfűtötték. A pára vastagon borította a piszkos ablakokat. Hatan „ültek” a másodosztályú fülkében. A menetiránnyal ellentétes oldal sarkában meghúzódó fiatalasszony kezében azonban inkább feküdt, mint ült a pólyásbaba. Mellette feszkelődött a nő hatéves kislánya, és morcoskodott annak három évvel idősebb bátyja. Időnként összekaptak azon, ki nézzen ki az ablakon. Velük szemben, a sarokban termetes asszonyság töltötte be a teret. Ezen kívül fülkájukben még két jól öltözött idegen úr utazott. Egyikük sem volt beszédes. Az idős hölgy gyorsan lemondott arról, hogy elmondja élete fordulatos és fájdalmas eseményekkel teli történetét. Nem feszült, csak feszélyezett volt a légkör, legalábbis a fiú így érezte. A vonat még valahol Fehérvár előtt kanyargott, amikor a csecsemő fölsírt. Éhes lehetett, amit anyja nyugtalanul vett tudomásul. A meleg kardigán alatt szépen domborodó

blúza ugyan azt sejtette, hogy lenne elég teje, de nem tudta rászánni magát, hogy kislányát a két férfi szeme láttára megszoptassa. Jól öltözött urak voltak, s a síró hangra fölkapták a fejüket, aztán újra magukba mélyedtek. Az ablak mellett ülő asszonyosság alighanem tudta, miért sír a baba, mintha mondani is akart volna valamit, de végül mégsem törte meg a csendet. Inkább kapart az ablakon egy foltot, hogy kilásson. Valahogy benne volt a levegőben: kérdezősködni nem szerencsés. Sok veszedelmes fülről hallhattak akkoriban, meg ismerősök közül is eltűntek néhányan, főleg zsidók, de híres úriemberek is, például Zsilinszky Bandi bácsi; az óvatoskodásnak tehát voltak közismert okai. Mind erre persze a kisiú csak sokkal később gondolt. Most nyugtalanul feszengett. Föl-fölemelkedett ültő helyéből, talán az ajtó felé akart elindulni, de csak a mellette ülő kislánynak kaffantotta oda: „Kinézhetsz te is. Úgy sincs semmi érdekes. Legföljebb a fák.” Okos fiúnak gondolta magát. Mivel a kövér asszonyosság hidegen kék szemei szigorúan részegeződtek, gyorsan visszahúzódott.

Az járt az eszében, hogy a nyáron apja egyedül küldte a szomszéd kocsiba vizelni, mivel az övékében a vécé le volt zárva. Idősebb korában sokat utazott, és akkor ez egyáltalában nem volt olyan szokatlan, mint ennél a háború alatti utazásnál. Elindult, hogy megkeresse, melyik vagonban működik végre a mosdó. A kisiú addig még soha nem utazott harmadosztályon, amelynek termein át kellett mennie. Apjától tudta, a harmadik azoké, akik úri sorból oda süllyedtek, hogy nem tudják a másodikat megfizetni. Meg azoké, akik szegénynek születtettek. Az elsón meg a nagyurak utaznak, nem ők. A következő években a fiú sokszor gondolt erre, amikor nekik is csak fapadosra telt.

Pontosan tudta, hogy az anyja úriasszony, nem tehet úgy, mint az a kövér cigány nő a harmadikon, akinek nagy melleiből egyszerre két gyerek táplálkozott. Nem hagyta nyugodni az a gondolat, segítenie kellene anyjának a helyzet megoldásában. Nagyot nyelt, s újra elszánta magát, hogy megkérje a két urat, menjenek ki vele a folyosóra, amíg az édesanyja megszoptatja a babát. De hogy szólítsa őket? A fekete kalap alól változatlanul barátságatlan, szigorú kék szemek meredtek rá. Nem tudott szabadulni a nagymamakorú asszony megfélemlítő tekintetétől, s ez belefojtotta a szót. Uraim, mondaná az apja, de ő hogyan bácsizza le őket? Ezen rágódott, míg végül a férfiak Fehérváron leszálltak. Nem jött más utas, egyedül állt ki a folyosói ablakhoz. A baba végre elhallgatott.

Amikor visszament, elővette könyvét. A *Korhadtt fakeszeszket* kezdte olvasni. Már túl volt a *Hős fiúkon*, s nála volt a *Pogányok* is. Kedvence az *Egri csillagok* volt. Bornemissza Gergő történetét először az apja olvasta föl neki, akivel moziba is járt. Azóta, hogy maga is elolvasta az izgalmas történetet, fejében minden alkalommal személyes élményként játszódott le az a jelenet, ahogy Gergő és Vicska ruhátlanul fürdenek a patakban. Már elvégezte a harmadik elemi. Szerda délutánonként egyedül villamosozott apja elé a Dorottya utcába, ahonnan átsétáltak a Petőfi Sándor utcai Híradómoziba. Ott látta, hős honvédeink hogyan vonulnak be az elfoglalt helységeikbe. De már az előző tavasszal találkozott azzal is, hogyan jönnek rájuk a szovjet tankok, köztük előrehajló,

géppisztolyos gyalogosokkal, akik nagyon sokan voltak. Furcsa dobtáras fegyverük lefelé lógott a vállukon, nem úgy, ahogy a fölfelé meredő magyar karabélyok. Azt is észrevette, hogy a németek kisebb, rövid, ívtáras géppisztolyokkal lövöldöznek. Látták a híres 1941-es moszkvai díszszemlééről készült szovjet filmet, amit hős honvédeink zsákmányoltak. Abban a fiatal katonák szuronyos puskával masíroztak. Majdnem földig érő hosszú köpenyükből lábaikat magasról verték a földhöz. Úgy néztek ki, mintha egyenesen az egyenruhagyárból érkeztek volna. Minden újnak látszott rajtuk. Amikor kijöttek a moziból, azaz a moziként használt színházteremből, apja szokása szerint rágyújtott Extra cigarettájára, és azt mondta csendesen: „Ezt a háborút is elvesztettük, kisfiam.”

Azóta sem tudta ezt elfelejteni, pedig most, amikor elérték a Balatont, és kiment a folyosói ablakhoz, eszébe jutott, hogy a nyáron a nyílt pályán állt meg a vonat, az utasokat kiparancsolták, s kissé távolabb a vasútparton hasra lapulva nézték a Liberátorokat, amint sűrű sorokban úsznak a kék levegőégen Budapest felé. Azóta a kék szín is eltűnt, most – a tél kezdetén – piszkos szürke volt a felhős mennybolt. Akkor a túlsó part felől elindultak a magyar és német vadászrepülőök, amelyek gyorsabbak voltak a testes bombázóknál. Látni lehetett, ahogy tüzet nyitottak, s az egyik amerikai „szabadító” lángolva zuhant a víz felé. Micsoda látvány volt! Az égő bombázóból ejtőernyősök ugrottak ki, de nem lehetett látni, hogy belefulladás-e a vízbe, vagy elfogják őket. Biztosan volt náluk csokoládé, ahogy a *Signál*-ban olvasta. Az amerikai repülőök mindig visznek magukkal csokit, mert az erőt ad. Ezt később néha nagymamának is elmondta, ha az kevesellte a fát, amit fölhasogatva hozott a pincéből. Ez azonban évekkel menekülésük után volt, s nagymama csak nevetett, hiszen édességet nehéz volt kapni, s pénzük sem volt rá. A Németországban készült *Signal* képén az is látszott, az amerikaiak csokija nem Stühmer gyártmány, hanem ismeretlen csomagolású – angol felirattal, amit nem tudott kibetűzni. Azt viszont tudta, hogy az egyik fonyódi vasutas felesége a kihalászott ejtőernyőselyemből különösen szép inget varrt, és drágán adta el apja ott nyaraló ügyvéd barátjának.

Anyja felállt, behívta a fülkébe, és az ő kezébe adta kishúgát, majd levette a csomagok egyikét és vajas süteményeket adott fenyőfamintás papírszalvétába fogva idősebb húgának meg neki. Aztán visszaült, ölébe kapta a nagy fehér csipkés pólyából szinte ki sem látszó babát. Evés után – a sütiben a barackdzsem különösen finom volt – a fiú olvasni próbált, de elaludt. Álmában rengett a föld, kinyílt a légópince szigetelt ajtaja, és mindenkivel ordított a házmester. Mert ő volt a parancsnok. A fiú hiába várta apja határozott közbeszólását. És ettől a szorongó várakozásérezéstől hirtelen fölébredt.

Elszorult torokkal gondolt apjára. Az elmúlt nyárra. Szokás szerint kibérelték Fonyódon a Figura villát, és a két gyerek anyjkkal meg a tizenéves cselédlánnyal ott töltötte a nyarat. Irén, a mindenes félig pajtás és mesélő volt, félig nevelő. Továbbá takarított és főzött. Néha nagymama is ott volt Fonyódon, csak nagypapa nem jöhetett. A kisfiú apja szombat délután szokott lejönni hozzájuk és vasárnap az utolsó budapesti gyors indulásáig maradt. A hétvégén kettesben

kimentek a mólóra, amelynek végére fából ácsolt – kissé a víz fölé nyúló – lépcső-állványt építettek, hogy az úszni szerető úri közönségnek ne kelljen hosszan begyalogolni a vízbe, amíg abban úszni lehet. A kisfiú merész talpasokat ugrott a korlátról. Úszni már rég tudott. De nem a Rudasban tanult meg, ahová apja először levitte, és rábízta az úszómesterre, aki egy rúdon belógatva tanította a mellúszó tempókra, és vezényelte: „Rúgd szét a lábad, hajlítsd be a térded és zárd össze.” Akkor még így kellett mellen lábtempózni. Az első alkalom eredménytelenül végződött. Mármint apja véleménye szerint, mert másodikra nem került sor. Ugyanis a továbbiakban a margitszigeti Sportba jártak. A Fedett kismedencéjében leért a lába, ott tanult meg úszni. S hamarosan mehetett a harminchármásba, csak arra kellett vigyáznia, nehogy ráugorjanak a toronyból. Már ha az úszómester fölengedte oda a műugrókat. Olyan jól ment az úzás, hogy nyár elején, mielőtt Fonyódra mentek, apja – munkaidő után – elvitte a Duna-uszodába, ami nem volt messze a Dorottya utca végétől. (Vagy ez még 1943-ban történt? Talán Fonyód után?) Mivel a vízbe eresztett kosár – hallotta a magyarázatot – nem engedi, hogy a folyó valakit kisodorjon onnan, ő is egyedül úszkálhatott. Persze azért apja a közelében maradt. Biztonság okáért, mondta. Szeretett erre gondolni később is, amikor már nagyobb volt.

Vasárnap este – szokásos módon – mindhárman kikísérték a családfőt a fonyódi állomásra. A vonat itt sokáig állt, mert a gőzmozdony itatott. A fiú biztosan akarta tudni, 424-es-e. Előre szaladt megnézni. Az volt. A világ legjobb magyar mozdonya. Júliusi meleg volt, apja mégis öltönyben utazott. Elegáns világosszürke zakója felső zsebéből induláskor mindig kihúzta fehér díszzsebkendőjét, s azzal integetett. Most annyira belefeledkezett kislánya csacsogásába, hogy a forgalmista már fölemelte a palacsintasütőt, és a pullmankocsi lassan megindult, amikor eszébe jutott a búcsúzó mozdulat: kihajolt az ablakon integetni.

Másnap délelőtt váratlanul beállított a fiú keresztapja. A kocsisnak odaszólt: Várj! A fiút nem csókolta meg, még csak nem is köszönt neki, egyenesen behorant a házba. Őt kizárták. Nem tudhatta, miről pusmogtak. Aztán apja fivére, ahogy jött ismét elrohant, rá se nézett. Eltelt ez a nap is, csak arra emlékszik, hogy másnap – vagy harmadnap? – reggel fölvonatoztak a Monda utcába. Mivel anyjának akkor is szörnyű migrénje volt, őt a patikába küldték. Ma sem tudják az orvosok, mi okozza a migrént, és azt se, mivel lehet enyhíteni a vele járó fájdalmas rosszulletet. Akkor éppen a kevertpor volt divatban, őt is ezért küldték. Persze biciklivel ment, most arra gondol: azért, hogy a rövid út emléke élésebben megrögződjék. A gyógyszerértár előtt talán már akkor is volt korlát, de ebben nem biztos. Mint annyi minden másban sem. A biciklit valaminek neki-támasztotta, s bement. A gyógyszerésztől – vagy gyógyszerésznőtől – megkapta a keskeny papírba csomagolt koffeines porokat, majd ismét föl akart ülni a közepes méretű sötétkék kerékpárjára. E pillanatban hirtelen villámként hasított belé a felismerés: *azért van itt*, mert meghalt az apja.

Vasárnap este apja, ahogy hazaért budai otthonába, annyira rosszul érezte magát, hogy orvost hívott. Régi barátját, aki nyolc évig osztálytársa volt a Budai

Katolikus Főgimnáziumban, és zsidó létére gyakorolhatta hivatását. Később sokszor elmesélték: apja kapott egy injekciót, attól állítólag jobban lett. Mindenesetre Kálmán bácsi, az orvos éjszakára hazament, de másnap reggel ismét ott volt. Az öregember végleg nem tudja, hogyan juthatott be a lakásba, hiszen apja egyedül volt ott. Azt viszont egy életre megjegyezte, hogy apjával szívkoszorú-érgörcs végzett. Mivel a fonyódi házban nem volt telefon, és az orvos nem érezte képesnek magát, hogy barátja feleségével táviratban közölje: özvegyen maradt; inkább a kisleány Kéthelyen, Fonyódtól tíz kilométerre lakó keresztapját hívta, aki ezt a borzasztó hírt mondta el, ahogy tudta, a Figura-villába zárkózva. Talán a nagymamának is, mert valahogyan mintha ő is ott termett volna. De lehet, hogy csak másnap érkezett. A fiú sok évig nem hitte el, hogy apja végleg eltűnt az életéből. Képzeteiben a „németek”, a Gestapó elfogta, titkos helyre vitték. Vissza fog jönni az ő okos kisleányhoz. Aki már régen csak arra emlékszik, hogy a temetőben fojtó meleg volt, pedig a gyászjelentés szerint fél hatkor kezdődött a hosszú, beszédekkel terhelt szertartás. Görcsösen fogta nagynénje kezét, pedig ahhoz már nagy volt, hogy kézen fogva járjon. Izzadva vánszorgott fölfelé a Fakasréti temető emelkedőjén. A sírnál is beszéltek. A pap nyilván elmondta, amit a szertartás kívánt, de erre sem emlékszik. S itt megint élesen jelenik meg előtte az egyik sírásó, amint lapátján egy kevés földet nyújt anyjának, akinek fekete fátyol takarta arcát nem láthatta, s aki mozdulatlanul állt a gödör előtt, a földhányáson. Nagynénje elváltozott hangon rikította: „dobj már”. A kisleány csak a dübörgést hallotta. Olyan feledhetetlenül, ahogy az öregember fülében ma is az visszhangzik, ha a temetőbe megy. Ez a dübörgés jelezte: a kisleány addigi élete véget ért. Valami egészen más kezdődött.

Új életében a menekülő család némi nehézséggel helyezte el sok csomagját a rájuk váró hintón. A kisleány a kocsis mellé a bakra ült, anyja a hintó hátsó részén takargatta a hosszú útra mindkét kisleányát. A pólyást és a most már nagyon nyugós hatévest is. A kisleány a lovakkal volt elfoglalva, édesanyja a nagymama Várhelyről érkezett levelére gondolt: „fizető cselédként bánnak itt velem”. Pedig lehet, hogy akkor, '44 decemberében ezt nem is írta a nagymama, csak panaszkodott, hogy a kastély sem olyan, mint békében volt. Békében a távolabb dúló háború ellenére, amit a kisleány már látott mozivásznon. A nagymama csak a szeretteik távollétén siránkozóktól hallott a front szörnyűségeiről. Később kezdte mondogatni a családban sűrűn idézett panaszát a fizető cselédéről. Noha a fiú anyai nagyanyja kastélyban született a Somogy vármegyei Szőkedencsen, és kastélyban nőtt föl Várhelyen, onnan egy akkor még Kassán dolgozó vegyészhez ment férjhez, aki hamarosan Gödöllőn lett a szőlészeti-borászati kísérleti állomás vezetője. Majd a Nagy Háború végén egész intézetével beköltözött a Herman Ottó úti kutatóintézet tekintélyes épületeinek egyikébe. Ott alakította ki a vegyész-kutatók munkahelyeit, laboratóriumait, s ott is lakott 1918-tól '32-ig, amikor nyugdíjazták, s ezzel egyidejűleg „rendkívüliből rendes” tanárrá nevezték ki a József Nádor Műszaki Egyetemre, amit Homan Bálint doktori fokozatok kiadására is följogosított. Lányai, a kisleány anyja és nagynénje (kinek Gellért-hegyi

lakásából útnak indultak), Várhelyen születtek, de a Herman Ottó úton lettek férjet remélő nagylányok.

A kisiú szülei itt – a kert fái alatt – ismerkedtek meg: segédvegyész édesapja nagypapa beosztottja és tanítványaként dolgozott az Intézetben. Az igazgató úr idősebb lánya szeretett a szabadban olvasgatni, amiről későbbi fia csak azt tudta, az *Abafi* biztosan nem tartozott kedvelt olvasmányai közé, mert gyermekeit sokáig riogatta annak olvashatatlanságával. Fia évtizedekkel később lepődött meg azon, hogy a könyv érdekes, fordulatos, és érthetetlen olvasni szerető anyja miért tartotta borzasztónak. Bizonyára, mert kötelező olvasmány volt. Ezzel a kérdéssel pillantott be először anyja titkolt érzelmi világába, s tapasztalta, hogy más is tud lenni, mint amilyennek anyaszerepét – mindhármuk részére egyformán – fölépítette. A körülmények persze nem választhatók, gondolja most, de ez egy külön történet lenne, amit nem fog tudni elmondani.

Nagymama egykor nem lelkesedett azért, hogy makacs lánya egyre több időt tölt a rendkívül rosszul fizetett segédvegyész társaságában. Kettesben jártak színházba, hangversenyre. Azt is észrevette, hogy Vilma lánya hazafelé karonfogva jön azzal a senkivel. Rábeszélte férjét – a méltóságos igazgató urat –, küldje az udvarlót néhány évre az angliai Birminghambe. Ott értékelik majd mérnöki végzettségét, megírhatja tervezett doktori értekezését, ráadásul jó messze van, a lányokkal nem tudnak sülve-főve együtt lenni. Reménykedett: az csak talál végre egy hozzáillő férfit, aki el is tudja tartani. Ő aztán nászajándékba nem adhat többet tucatnyi konyharuhánál és néhány garnitúra ágyneműnél. Mindig is csak tudós férje jövedelmére számíthatott, ami a tisztességes polgári jóléthez bőven elegendő volt. Másik lányának ugyan fölbomlott ígéretes házassága egy jól kereső orvossal, de elég szép és okos volt ahhoz, hogy sok férfit csavarjon az ujjai köré, akik közül egy majd elveszi, és ez a parti jobban sikerül az előzőnél. Ennek elősegítésére nagypapa hosszabb adriai hajóútra küldte lányait. A fotóalbumban többnyire hármásban vannak megörökítve. A fiatalabbik csinál valamit, amihez a körülötte megjelenő – máig ismeretlen – jóképű fiatalember asszisztál. Az idősebb lány a kép szélén áll vagy ül, nem látja körülötte senkit, aki kedvéért csatlakozna a kis társasághoz. Talán Birminghambe képzeletben magát. Pedig elegáns, jól öltözött s ritkán, de néha mosolyog is.

Szegény nagymamának megint csalódnia kellett: egyiküknél sem jelentkezett leánykérő a gyönyörű út alatt. Még szép lányának is éveket kellett várnia egy új házasságra. Igaz akkor egy síbajnokot talált, aki nem csupán mérnöke volt az ország legnagyobb hídépítő cégének, de egyik örökösjeletje is. Az már nehezen kérhető számon a történelemtől, hogy miután nagymamát megajándékozta három unokával, Gyuri bácsinak sikerült bejutnia a Gulágra induló végtelen társasutazás vegyes társaságába, és többé nem került szerettei szeme elé. A menekülés időpontjában azonban még nem lehetett tudni, hogy a tágabb családot ez által majd ő is gyermekeit egyedül nevelő özvegyasszonnyal gyarapítja. (Aki sokáig nem akarja elhinni, hogy a Gulág végzetes, mert a remény

és az emlékezet élteti majdnem a haláláig. Igaz, a Gulág szó jelentését sem ismerte, hadifogságra gondolt, noha férje soha nem volt katona.)

Adriai hajóút sem változtatott azon, hogy a magyar és az angol királyi posta közel három évig állandó bevételre tett szert egy férfi és egy nő Csatornán átívelő levélváltásának köszönhetően. Talán ennek is szerepe volt abban, hogy 1934 őszén a mérnök úr hazajött megvédeni doktori értekezését a Műegyetemen, s mivel az illetékes szakemberek elnyújtották addig a bírálatát, amíg sikerült kiizzadniuk a summa cum laude minősítést, jól kihasználta az időt, és feleségül vette a Herman Ottó utcai lányt, aki ekkor már a Szent János téren lakott. Egy napfényes októberi napon a történelmi házasságokkal dicsekvő krisztinavárosi templomában mondták ki a „holtomiglan-holtodiglan” esküjét, majd a nagyszülők lakásán szűk családi körben tartották meg a lakodalmi ebédet vagy vacsorát. Hivatásos fényképész lehetett, aki megörökítette a nagy eseményt, de mi már nem mindenkit ismerünk föl a tizenkét személyes képen. A következő évben sem siettek elmaradt nászútjuk bepótlásával. Olyan sürgős teendőjük támadt, hogy itthon maradtak és berendezkedtek a Hattyú utca 12.-ben. Nászút helyett a fiatalasszony a következő nyár kellős közepén néhány napra beköltözött a Pajor Szanatórium különszobájába, hogy – az OTBA költségén – világra hozza fiát. Budapest legszebb (és legdrágább) kórházában úgy születhetett meg első gyermekük, hogy anyja a Magyar Nemzeti Banknál dolgozott „levelező” beosztásban, s a biztosítás fedezett minden költséget. Az orvosok és ápolónők oldalazeb nélküli köpenyt viseltek, mert senkinek nem jutott eszébe bankjegyeket dugdosni nekik szolgálataikért.

A kisiút, aki e sorok írójával azonos, nem csupán világra kellett hozni, de a róla való gondoskodást is biztosítani kellett. Szülési szabadság és GYES még a Banknál sem járt 1935-ben, így a Hattyú utcából a Szent János térre kellett költözniük, ahol sikerült a nagyszülők alatti lakást kibérelniük. (A nagyszülők is bérelték a felettük levőt, ők sem gondoltak megvétele: sem nagypapát, sem a vejét nem érdekelte a vagyoni birtoklása.) Ettől kezdve három évig a nagyszülők gondoskodtak a kisiútról, így kerülhettek korai életszakaszában legmélyebben rögzült emlékei közé a nagypapával megtett tabáni és vérmezői séták. Reggelenként édesanyja megszoftatta, majd átgyalogolt az Alagúton és a Lánchídon munkahelyére, a Szabadság térre. Ezt az utat délben és este is megtette, mert a munkaidő még két részre volt tagolva, az autóközlekedés gyéren pöfögött, s neki eleinte a szoptatás, később a közös ebéd miatt kellett hazasietnie. Amennyiben szerencséje volt, útközben észrevette őt az arra autózó Hóman miniszter úr, s ilyenkor magától értetően elkanyarodott vele a Szabadság térig, csak aztán vitette magát hivatalába. Magától ez azért volt értetődő, mert nagypapával majdnem baráti viszonyban voltak, de azért nem biztos, hogy ez nem csak egyszer vagy kétszer valósult meg. Minden családnak vannak legendás történetei. Nagypapa pedig nem csupán elismert tudós volt, de sétálni és mesélni is szeretett, főleg, ha a kisiút is kézen foghatta, és megmutathatta neki hogyan kapcsolják le a régi Erzsébet híd budai hídfőjénél a villamos motorkocsiját,

elmondhatta, miért megy az előre, aztán a másik sínpáron vissza, ahol – újabb sínváltással – a szerelvény elé akasztják, hogy indulás után menetrend szerint folytassa útját Pestre. Lenyűgöző művelet volt. A kapcsintós emlékképét az öregember úgy őrzi, mint mások ékszereiket a páncélban. A Tabán szélén még nyitott bejáratú alagútban nagypapa várvédő hősokról mesélt, miközben alighanem csak néhány lépést tettek meg a Vár alá vezető sötétben, a két-, majd hároméves lábak messzire nem juthattak. Mégis később úgy maradt meg emlékezetében, hogy majdnem fölmentek a Várba, mint Éva az *Egri csillagokban*. Csak nem robbantották föl a puskaapor tartalékot. A Vérmezőn lovagló Kormányzót is üdvözölhették, legalábbis nagypapa megemelte a kalapját, ami nélkül (akárcsak az apja) ki nem lépett az utcára. A legizgalmasabb élmény mégis az volt, hogy a régi Déli pályaudvar alatti vásárcsarnokban a halas akváriumában úszkáló pontyokat, harcsákat, keszegeket végtelenségig csodálni lehetett. Vagy együtt mentek az Augusztához, állítólag minden délelőtti séta után, hogy a kisfiú kapjon egy pogácsát, a súlyosan cukorbeteg nagypapa pedig elfogyaszson egy krémet. Ez is a Szent János téri legendárium része. A teret bizony hiába keresné az olvasó. Házai közül csak kettő maradt meg, a többit az ostrom alatt szétlőtték vagy lebombázták, végül pedig tégláit is elhordták. Ahogy eltávolították a „klerikális reakciónak” kedves Szent János-szobrot (amit azóta helyreállítottak). A Palota alatt gigantikus Dózsa-szobrot építettek, hogy legalább azon látni lehessen, a lázadás szelleme – „a parasztforradalom” – miként ragadja magával a dolgozó népet. Nekik ígérték a palotát, ami ügyis romokban volt: „A múltat véglép eltöröljük...” Az Attila körútból Attila utat csináltak, s a villamos útvonalát is meg kellett változtatni. A fiúból nem hiába lett fiatalember, bele kostolt a forradalomba, ha nem is egészen úgy, ahogy a szoborcsoport megrendelői ilyesmit elképzelték.

A kisfiú szülei kétéves késéssel mentek nászútra, amit fiúknak sok fényképpel tettek elképzelhetővé. Ahogy ez akkoriban divatban volt, ahogy ezt írók is megörökítették, kényelmes hálókocsival elvonatoztak közvetlenül Velencébe. Innen indultak sok turistalátványosság és történelmi város meglátogatása után Párizsba, a világkiállításra. Ahol aztán a férfi összefényképezte a horogkeresztes náci és a vörös csillagos szovjet zászlót annak bizonyosságára, hogy kiismerte magát a világban. Párizsból az ő szeretett Angliájába mentek, amit meg kellett mutatnia a feleségének, ahogy évtizedekkel később megteszi ezt a fia, majd az unokája is. A fiatal pár a Waterloo Bridgen megkért egy ismeretlent, fényképezze le boldogságuk talán legteljesebb pillanatát. Azt hitték, életük végre szerencsés kerékvágásba jutott, első gyerekük a Szent János téren mindent megkap nagyszüleitől, s elégedetten várja őket vissza. Vele együtt várja őket közös életük.

(Folytatjuk)